

УДК 008:272-282(476.7)"16/17"

**УЛАДАННІ І ГАСПАДАРЧАЯ
ДЗЕЙНАСЦЬ КАТАЛІЦКАГА
КАСЦЁЛА НА ЗЕМЛЯХ
ЛЯХАВІЦКАГА ГРАФСТВА
(XVII–XVIII ст.)**

П. Ю. Булаты,
*аспірант кафедры
гісторыка-культурнай
спадчыны Беларусі РІВШ*

UDC 008:272-282(476.7)"16/17"

**OWNING AND ECONOMIC
ACTIVITY OF THE CATHOLIC
CATHEDRAL IN THE TERRITORY OF
LYAKHOVICHY COUNTY
(XVII–XVIII CENTURIES)**

P. Bulaty,
*Master of Management, Post-Graduate
Student of the Department of Historical
Heritage of Belarus, SEE "Republican
Institute of Higher Education"*

Паступіў у рэдакцыю 20.01.18.

Received on 20.01.18.

Артыкул прысвечаны вывучэнню ўладанняў і гаспадарчай дзейнасці каталіцкай парафіі Святога Крыжа ў горадзе Ляхавічы ў перыяд XVII–XVIII стст. На аснове архіўных матэрыялаў (фундацыйнага запісу, актаў інспекцыі, інвентароў і падатковых запісаў) аналізуецца колькасны склад і дынаміка зямельных уладанняў, двароў, фальваркаў. Прыводзяцца даныя аб падтрымцы парафіі з боку магнатаў. На аснове падрабязных інвентароў паказана і прааналізавана дынаміка гаспадарчай дзейнасці ў розных галінах: земляробстве, жывёлагадоўлі, вытворчасці прадукцыі. Упершыню падрабязна публікуюцца даныя гаспадарчага інвентару каталіцкай парафіі Святога Крыжа ў Ляхавічах за 1745 і 1782 г. Робіцца выснова пра сувязь паміж значнымі ўладаннямі парафіі, актыўнай гаспадарчай дзейнасцю і яе знаходжаннем на землях магнацкай латыфундыі.

Ключавыя словы: Ляхавічы; Каталіцкі Касцёл; уладанні і гаспадарчая дзейнасць.

This research focuses on property and economic activities of the parish of Holy Cross in Lyakhovichi (Brest region, Belarus) in XVII–XVIII. Numerical composition, land, households and estates dynamics are analyzed based on archives (the date of foundation, inspection acts, inventories and tax records). The evidence of noblemen supporting the parish is provided. Different spheres of economic activities were analyzed based on the records of inventories, e.g. agriculture, cattle breeding, manufacturing. For the first time the detailed household activity of the parish of Holy Cross during 1745 and 1782 is published. A conclusion is made that there is a connection between different property of the parish, active economic activity and location of the parish on the noblemen latifundium.

Keywords: Lyakhovichi, Catholic Church, property and economic activities.

Уводзіны. У Вялікім Княстве Літоўскім каталіцкі касцёл з'яўляўся буйным зямельным уласнікам і адыгрываў значную ролю ў эканамічным жыцці дзяржавы. Дзякуючы шчодрым наданням Вітаўта і Ягайлы, у сістэме ўладанняў ВКЛ з'яўляецца асобны тып – уладанні Каталіцкай Царквы. Паводле польскага даследчыка Е. Ахманьскага, буйныя духоўныя землеўладанні (латыфундыі) з'яўляюцца на тэрыторыі ВКЛ у часы, калі свецкіх, што належалі магнатам, яшчэ не існавала [1]. Як правіла, у сучаснай гістарыяграфіі акцэнт робіцца на гаспадарчай дзейнасці найбуйнейшых каталіцкіх землеўласнікаў, каторымі з'яўляліся Віленскае біскупства і шматлікія манаскія ордэны, якім належалі гарады, мястэчкі, вёскі і фальваркі, дзе вялася гаспадарка.

Аднак апроч непасрэдна біскупства і ордэнаў, уласнасць належала і парафіям. Асобна варта адзначыць каталіцкія парафіі, якія знаходзіліся на землях буйных магнацкіх маёнткаў, у тым ліку тытулаваных (графствах). Уласцівай рысай магнатэрыі ВКЛ была фундаатарская дзейнасць на карысць Царквы, перад усім Каталіцкай, і шчодрае матэрыяльнае забеспячэнне парафій. У сувязі з гэтым парафіі буйных маёнткаў за кошт ахвяраванняў з'яўляліся досыць забяспечанымі матэрыяльна, што давала ім рэсурс для вядзення актыўнай гаспадарчай дзейнасці. Мэта дадзенага даследавання – на прыкладзе каталіцкай парафіі Святога Крыжа ў горадзе Ляхавічы (Наваградскі павет) адлюстраванне царкоўных ўладанняў і гаспадарчую дзейнасць Касцёла,

якая ажыццяўлялася на землях буйнога маёнтка пры падтрымцы магнатэрыі.

Уладанні і гаспадарчая дзейнасць Ляхавіцкай парафіі яскрава адлюстраваны ў гістарычных крыніцах. Перш за ўсё наданне маёмасці акрэсліваецца ў фундушы [2]. Затым пералік уладанняў акрэслены ў актах касцельнай візітацыі (1633 г. [3], 1653 г. [4], 1668 г. [5], 1745 г. [6], 1782 г. [7]). Дадзены тып крыніц з'яўляецца незаменнай крыніцай даследавання касцельнай гісторыі. Падчас правядзення візітацыі для апісання парафій складалася візітацыйная дакументацыя па вызначаным фармуляры, дзе змяшчаліся пытанні, якія павінны былі задавацца візітатарамі і якія ахоплівалі розныя бакі жыцця парафіі. Калі за XVII ст. звесткі адносна ўладанняў лаканічныя, то ў інспекцыйных актах XVIII ст. сустракаецца падрабязная інфармацыя адносна ўладанняў, а таксама гаспадарчай дзейнасці ў выглядзе інвентару. Звесткі адносна касцельных уладанняў адлюстроўваюцца таксама ў актах выплаты падымнага падатку (1653 г. [8] і 1690 г. [9]).

Асноўная частка. Парафія Святога Крыжа была закладзена 12 мая 1602 г. Адпаведны фундушавы запіс выдаў уладар Ляхавіцкага графства Ян Караль Хадкевіч і яго жонка Соф'я Мілецкая [2]. Адзначым, што першы касцёл у Ляхавічах з'явіўся яшчэ ў 1535 г., калі маёнтка знаходзіўся ва ўласнасці роду Гаштольдаў: тагачасная святыня насіла тытул Святога Войцеха [10]. Аднак ляхавіцкая парафія ў XVI ст. не належала да заможных. У той перыяд галоўнай крыніцай даходу касцёлаў была зямля з падданымі, якія выплачвалі даніну. Адпаведна колькасцю гаспадарак (дымоў) вызначалася ступень заможнасці парафіі і памер яе даходаў, якія накіроўваліся на ўтрыманне плябана і парафіі [11, с. 100–101]. Паводле звестак, якія прыводзіць Е. Ахманьскі, спасылаючыся на дакумент *Rejestr wybierania srebrzczyzn z dóbr duchownych kapitulnych i plebańskich biskupstwa wileńskiego z 1559 r.*, касцёл у Ляхавічах у 1559 г. валодаў толькі 8 дымамі, што адносіць яго, па створанай тым жа даследчыкам класіфікацыі, да катэгорыі самых бедных прыходаў Вялікага Княства Літоўскага [11, с. 102–105]. Кардынальным чынам сітуацыя з матэрыяльным забеспячэннем касцёла змянілася з узвядзеннем адзначанай вышэй новай святыні. Фундушовае забеспячэнне касцёла можна раздзяліць на два кірункі: усталяванне чыншу (выплата дзесяціны з маёнтка, падатак з мяшчан) і перадача зямлі, вёсак, двароў. У рэчышчы тэмы, якая разглядаецца, засяродзім увагу на другім кірунку, хоць і першы меў месца, што падкрэсліваецца ў крыніцах [3–7].

Так, згодна з фундушавымі запісамі [2], ад сям'і Хадкевічаў касцёл атрымаў шчырае матэрыяльнае забеспячэнне. Ва ўладанне ляхавіцкаму плябану (у той час ім быў Адам Мілеўскі) з Ляхавіцкага графства перадаваліся: вёска Патапавічы з фальваркам, да якіх прыналежала 16 і 4 валок (1 валок = 21,36 га) зямлі адпаведна; фальварак Крэчэтава (Krzeczetowo) з 8 валокамі, вёска Канюхі (Koniuszki) з 22 валокамі зямлі і фальваркам, да якога адносіўся млын на рацэ Трасцянка (Troszianka). Такім чынам касцёлу агулам перадавалася 50 валок зямлі, што рабіла яго ўладаром аднаго з буйных зямельных надзелаў Ляхавіцкага графства (па стане на 1636 г. у Ляхавіцкім графстве налічвалася 503 валокі, больш за касцёл – 60 валок – зямлі было ў вёсцы Падлессе [12]). Вёскі перадаваліся разам з сялянамі. Для касцёла ў саміх Ляхавічах стваралася юрыдыка – частка горада, якая падпарадкоўвалася царкве і на жыхароў якой не пашыралася гарадская судовая і адміністрацыйная ўлада. Змяшчалася ляхавіцкая юрыдыка на вуліцы Клецкай (сучасная Першамайская) і ў яе склад уваходзілі пляцы месцічаў Кірыловічаў (Kyralowycz) і Крывапустаў (Krzewopusty).

Наступныя звесткі адносна ўладанняў парафіі ў Ляхавічах адлюстроўваюцца ў актах касцельных візітацый. Так, у інспекцыйным акце за 1633 г. адзначаецца, што, як і раней, за касцёлам былі замацаваны вёскі Патапавічы і Канюхі з аднайменнымі фальваркамі, фальварак Грушаўка (у дакуменце 1602 г. называецца Крэчэтава), а таксама гарадская юрыдыка [3].

Такая ж самая ўласнасць падаецца і ў акце візітацыі за 1653 г. [4]. У іншым дакуменце за той жа год – Падымны з Віленскай капітулы па Наваградскім павеце – адзначаецца, што Ляхавіцкая парафія выплачвала падымны падатак з 76 двароў [8]. Усяго ў дакуменце прадстаўлены звесткі па 26 парафіях (улічваючы кляштар, Калегіум і маёмасць капітулы). Ляхавіцкая парафія змяшчаецца на шостае пазіцыі: больш за парафію ў Ляхавічах мелася дымоў толькі ў кляштара бернардынцаў (476) і Калегіума езуітаў (379) у Нясвіжы, а таксама ў капітулы (285) і парафій у Нясвіжы (282) і Наваградку (101). Гэта дае падставы сцвярджаць, што парафія ў Ляхавічах з'яўлялася адной з самых заможных у Наваградскім павеце. І звязана гэта з тым, што касцёл знаходзіўся на землях Ляхавіцкага графства, уладальнікі якога – прадстаўнікі тытулаванай магнатэрыі ВКЛ – шчыра ахвяроўвалі на ўтрыманне касцёла і дапамагалі яму матэрыяльна [13, с. 373].

Наступны інспекцыйны акт Ляхавіцкай парафіі быў складзены ў 1668 г. Адзначым, што

адбылося гэта пасля разбуральнай вайны 1654–1667 гг., падчас якой Ляхавічы і ваколіцы значна пацярпелі ад баявых дзеянняў. Падчас аблогі Ляхавіцкай фартэцыі 1660 г. быў знішчаны і сам касцёл. Па вайне вялося аднаўленне касцельнага жыцця. У акце візітацыі адзначана, што, як і раней, Касцёлу належаць вёскі Патапавічы і Канюхі з аднайменнымі фальваркамі, а таксама фальварак Грушаўка, у якім стала жыве плябан [5].

У 1690 г., згодна з рээстрам выплаты падымнага падатку, Ляхавіцкай парафіі належала 48 дымоў [9]. Хоць у параўнанні з данымі 1653 г. агульная колькасць дымоў (двароў), якая належала каталіцкім парафіям скарацілася (агульная тэндэнцыя пасля маскоўскай навалы і спусташэння), Ляхавіцкая парафія па колькасці падуладных дымоў саступае толькі Калегіуму езуітаў і кляштару бенедыктынцаў у Нясвіжы; сярод парафій Ляхавічы займаюць першую пазіцыю.

Найбольш дасканалае апісанне ўладанняў і гаспадарчай дзейнасці Ляхавіцкай парафіі прадстаўлена ў актах візітацыі XVIII ст. Так, у інспекцыі 1745 г. [6] адзначаецца: за касцёлам былі замацаваны вёскі Патапавічы, фальварак Грушаўка, вёска Канюхі з аднайменным фальваркам, а таксама гарадская юрыдыка.

Самым буйным касцельным фальваркам быў фальварак Грушаўка. У склад фальварка ўваходзіла два дамы: жылы і гаспадарчы. Галоўнае месца ў сістэме фальварку займалі разнастайныя гаспадарчыя пабудовы. Адзначаюцца: абора, асець, бровар, варыльня (для захоўвання бульбы, буракоў, малака, морквы і інш.), гумно, пуны, свіран, стайня, два склепы, сыраварня – усё гэта сведчыць, што касцельны фальварак Грушаўка быў досыць заможным і меў шэраг гаспадарчых пабудоў рознай скіраванасці. Гэта дазваляла весці тут гаспадарку розных кірункаў: вырошчваць і захоўваць збожжа, займацца жывёлагадоўляй і вытворчасцю харчавання. Падрабязны інвентар збожжа і скаціны фальварка прыводзіцца ў табліцы 1.

Касцельны фальварак Канюхі, які ў параўнанні з Грушаўкай з'яўляўся больш сціплым, меў на падворку гаспадарчы дом. З іншых пабудоў адзначаюцца адрыны, два гумны, свіран з засекамі, хлэй. У апісанні фальварка Канюхі не прыводзіцца звесткі адносна ўтрымання ската, таму можна меркаваць, што галоўны акцэнт у гаспадарчым жыцці тут рабіўся на земляробства (засеў збожжам ў фальварку змешчаны ў табліцы), а не жывёлагадоўлю.

Табліца – Гаспадарчы інвентар парафіі Святога Крыжа ў Ляхавічах

	1745 [6]		1782 [7]	
	Грушаўка	Канюхі	Патапавічы	Канюхі
ЗАСЕЎ ЗБОЖЖАМ	карцоў (1 к. = 102 л.)	карцоў (1 к. = 102 л.)	карцоў (1 к. = 102 л.)	бочак (1 б. = 406,7 л.)
Жыта азімае	30	50	65½	17
Жыта яравое	1	—	—	—
Гарох	½	—	—	—
Пшаніца азімая	—	—	1	—
Пшаніца яравая	1	2	1	—
Авёс	30	16	30	12
Ячмень	13	8	10	1
Каноплі	½	—	—	—
Лён	2½	—	—	—
Грэчка	7	12	13	2
АБОРА	Колькасць галоў	Колькасць галоў	Колькасць галоў	Колькасць галоў
Коні (агулам з сялянскімі)	49		39	
Валы (агулам з сялянскімі)	39		130	
Каровы (+сялянскія)	5	—	7 (+32)	— (+33)
Цяляты	5	—	6	—
Бычкі	3	—	5	—
Авечкі (+сялянскія)	31	—	32 (+70)	— (+65)
Ягняты	19	—	22	—
Свінні	15	—	—	—
Парасяты	10	—	—	—
Гусі	13	—	38	—
Індыкі	6	—	—	—
Качкі	10	—	—	—
Куры	8	—	10	—
Каплуны	2	—	2	—

Апроч фальваркаў, Ляхавіцкі касцёл валодаў двума вёскамі – Канюхамі і Патапавічамі. У гэтых вёсках жылі сялянскія сем'і, якія апрацоўвалі зямлю і вялі гаспадарку. За адным сялянскім дваром у Патапавічах у сярэднім было замацавана чвэрць валокі зямлі (5,34 га), але былі і сем'і, якія мелі па палове валокі (10,68 га). У Канюхах за кожным дваром было замацавана па палове валокі. Прыводзяцца ў інвентары і звесткі адносна гаспадаркі, а менавіта колькасць валоў і коней. Можна адзначыць, што ў абодвух вёсках кожная сям'я мела вала і каня, а некаторыя і па два. У рэдкіх выпадках у сям'і быў альбо конь, альбо вол, і толькі ў чатырох гаспадарках на дзве вёскі не было нічога.

Акт візітацыі ляхавіцкага касцёла захоўваецца ў Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі ў справе, дзе сабраны акты іншых парафій таго ж перыяду. Геаграфічна яны ахопліваюць прастору сучаснай Заходняй Беларусі і ўключаюць касцёлы розных дэканатаў. На падставе аналізу актаў іншых парафій (усяго 33 акты) адзначым, што па колькасці валок, якія належаць парафіі, Ляхавіцкая займае другую пазіцыю (23 валокі). Больш валок толькі ва ўладанні касцёла ў Ішчальне (26 валок). Па колькасці падданных сялян касцёл у Ляхавічах таксама займае другую пазіцыю (48 двароў), саступаючы парафіі ў Слоніме (71 двор).

Наступныя звесткі адносна ўладанняў і гаспадарчай дзейнасці змяшчаюцца ў акце інспекцыі за 1782 г. [7]: касцёл меў юрыдыку ў Ляхавічах, два фальваркі і дзве вёскі – Патапавічы і Канюхі.

На патапавіцкіх грунтах меўся добры гай і стаў без рыбы з непрацуючым млыном. Забудова фальварка займала 20 моргаў у адным месцы і 8 у другім. Атачала яе някепская сенажаць, з якой пры добрых і спрыяльных умовах можна было мець 200 вазоў сена. У фальварку была сядзіба і гаспадарчыя пабудовы: адрына, бровар, 20 вуллёў, два гумны, лядоўня, свіраны, склеп, стайня, сыраварня, хлявы. Быў фруктовы сад. Як бачым, у фальварку актыўна вялася гаспадарчая дзейнасць: засеў збожжам, жывёлагадоўля, вытворчасць прадуктаў. Сярод зерневых культур, згодна з інвентаром, у фальварковай гаспадарцы перавага аддавалася засеву жыта. Апроч яго тут вырошчвалі пшаніцу, ячмень, грэчку, авёс (падрабязны гаспадарчы інвентар фальварку змяшчаецца ў табліцы). У фальварку ўтрымлівалася шмат разнастайных жывёл: кароў, бычкоў, авечак, птаства. Для дагляду за гаспадаркай утрымліваўся ўраднік, цівун, два пастушкі і дзве кабеты.

Другі касцельны фальварак – Канюхі. Тут быў жылы дом. З гаспадарчых пабудоў адзна-

чаецца два гумны, два хлявы і маленькі свіран. На гаспадарцы ўтрымлівалі цівуна, парабка і дзвюх жанчын. З-за недахопу пашы жывёл тут не трымалі: перавага надавалася вырошчванню збожжа.

За касцёлам заставаліся замацаванымі дзве вёскі. За падданымі вёскі Патапавічы, дзе налічвалася 30 двароў (158 жыхароў), было замацавана 15 валок зямлі, за сялянамі з Канюхоў з 25 дварамі (152 жыхары) – 12½ валок. Агулам атрымлівалася па паўвалокі на сям'ю. У сярэднім, можна адзначыць, што больш за палову сялянскіх сямей мела аднаго каня (5 сямей мела двух коней), на кожную сям'ю прыходзілася па 2 валы і па адной карове (сустракаюцца па 2), а таксама каля 2 авечак (былі сем'і, якім належала па 3, 4 і 5 авечак). Пчаларствам займаліся на 6 гаспадарках.

Заклучэнне. Такім чынам, разгледзеўшы ўладанне і гаспадарчую дзейнасць Ляхавіцкай каталіцкай парафіі цягам амаль двух стагоддзяў, можна адзначыць наступнае:

1. У сістэме касцельнага землеўладання і гаспадаркі, апроч біскупства і манаскіх ордэнаў, асобныя парафіі таксама мелі значныя ўладанні, дзе актыўна вялася гаспадарчая дзейнасць розных кірункаў.

2. Спрыяльныя ўмовы для вядзення гаспадаркі парафіяльным касцёлам забяспечваліся шчодрымі фундацыямі прадстаўнікамі магнатэрыі, на землях якіх знаходзіліся парафіі.

3. Цягам амаль двух стагоддзяў назіраецца наступная дынаміка: колькасць валок зямлі, што належала Касцёлу, істотна скарацілася; колькасць вёсак засталася нязменнай; з першапачатковых 3 фальваркаў, выдзеленых па фундушу, засталася толькі 2; перастаў функцыянаваць млын; юрыдыка захавалася і павялічылася колькасць пляцаў; у сувязі з вайной сяр. XVII ст. назіраецца рэзкае скарачэнне колькасці дымоў (агульная тэндэнцыя), але да канца XVIII ст. іх колькасць пачала павялічвацца.

4. Нягледзячы на скарачэнне колькасці валок, гаспадарка ва ўладаннях парафіі вялася разнастайная: вырошчваліся культуры розных гатункаў, жывёлагадоўля вялася па розных кірунках, адбывалася вытворчасць прадуктаў харчавання. На падставе звестак аб гаспадарцы за 1745 і 1782 г. можна адзначыць, што за амаль 40 год асартымент культур, якія вырошчваліся, і скаціны, якая гадалася ў фальварках, паменшыўся. Аднак колькасць паказчыкі ўраджаю культур і скаціны, што працягвалі ўтрымлівацца ў гаспадарцы, павялічыліся. Таксама можна адзначыць дынаміку сялянскіх гаспадарак у падудадных Касцёлу вёсках: скарачаецца колькасць коней, але істотна павялічваецца колькасць валоў.

ЛІТАРАТУРА

1. *Ochmański, J.* Renta feudalna i gospodarstwo dworskie w dobrach biskupstwa wileńskiego od końca XIV do połowy XVI wieku / Jerzy Ochmański – Poznań : Państw. Wydaw. Naukowe, 1961.
2. Vilniaus universiteto biblioteka. – F. 57. Вop. 553. Спр. 1338. Л. 3 – 5.
3. Vilniaus universiteto biblioteka. – F. 57. Вop. 553. Спр. 40. Л. 41 – 45.
4. Vilniaus universiteto biblioteka. – F. 57. Вop. 553. Спр. 42. Л. 98 – 105.
5. Vilniaus universiteto biblioteka. – F. 57. Вop. 553. Спр. 41. Л. 105 – 111.
6. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі. – Ф. 1781. Вop. 27. Спр. 213.
7. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі. – Ф. 1781. Вop. 27. Спр. 223.
8. Lietuvos mokslų akademijos biblioteka. – F. 43. Спр. 609.
9. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. – Z. 354. Dział VI. File 3.
10. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі. – Ф. 1738. Вop. 1. Спр. 1. Л. 195 – 200.
11. *Ochmański J.* Biskupstwo Wileńskie w średniowieczu / Jerzy Ochmański, – Poznań, 1972.
12. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі. – Ф. 694. Вop. 2. Спр. 4184.
13. *Dréma, V.* LDK miestai ir miesteliai. Versus Aureus / Vladas Dréma. – Vilnius : Vereus aureus, 2006.

REFERENCES

1. *Ochmański, J.* Renta feudalna i gospodarstwo dworskie w dobrach biskupstwa wileńskiego od końca XIV do połowy XVI wieku / Jerzy Ochmański – Poznań : Państw. Wydaw. Naukowe, 1961.
2. Vilniaus universiteto biblioteka. – F. 57. Vop. 553. Spr. 1338. L. 3 – 5.
3. Vilniaus universiteto biblioteka. – F. 57. Vop. 553. Spr. 40. L. 41 – 45.
4. Vilniaus universiteto biblioteka. – F. 57. Vop. 553. Spr. 42. L. 98 – 105.
5. Vilniaus universiteto biblioteka. – F. 57. Vop. 553. Spr. 41. L. 105 – 111.
6. Natsyyanalny gistorychny arkhiv Belarusi. – F. 1781. Vop. 27. Spr. 213.
7. Natsyyanalny gistorychny arkhiv Belarusi. – F. 1781. Vop. 27. Spr. 223.
8. Lietuvos mokslų akademijos biblioteka. – F. 43. Spr. 609.
9. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. – Z. 354. Dział VI. File 3.
10. Natsyyanalny gistorychny arkhiv Belarusi. – F. 1738. Vop. 1. Spr. 1. L. 195-200.
11. *Ochmański J.* Biskupstwo Wileńskie w średniowieczu / Jerzy Ochmański, – Poznań, 1972..
12. Natsyyanalny gistorychny arkhiv Belarusi. – F. 694. Vop. 2. Spr. 4184.
13. *Dréma, V.* LDK miestai ir miesteliai. Versus Aureus / Vladas Dréma. – Vilnius : Vereus aureus, 2006.